

בין המקלל למקושש

הרב אמנון בזק

א. פתיחה

פרשתנו מסיימת חטיבה רבת-פרקים הכוללת מצוות שונות, שהופיעו מיד לאחר תיאור חטאם של נדב ואביהוא בתחילת פרק י'. לרגע קט נפסקת רשימת המצוות, והתורה חוזרת לתיאור ההסטורי בספר ויקרא, בסיפורו של המקלל

וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי, בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּנְצוּ בַּמַּחְנֶה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ וַיָּבִיאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה, וְשֵׁם אִמּוֹ שְׁלֹמִית הַיִּשְׂרָאֵלִית. וַיִּקַּב בֶּן הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית אֶת הַשֵּׁם וַיִּקְלַל בֶּת דְּבָרֵי לַמָּטָה דָּן. וַיִּנְיָחֻהוּ בַּמִּשְׁמֶר לִפְרֹשׁ לָהֶם עַל פִּי ה'. (כד:י-יב)

לאחר סיפור זה, שוב נאמרים פרקי מצוות והדרכות, בפרשות בהר ובחוקותי, ובכך שוב מתנתקת התורה מן המציאות ההסטורית הכרונולוגית. תופעה זו מעוררת מאליה את השאלה: מה טיבו של סיפור זה, ומדוע הוא מופיע דווקא כאן?

שאלה נוספת מתעוררת בהמשך התיאור. מן הסיפור נראה, לכאורה, שהבעיה המרכזית הייתה בקללה ובנקיבת שם ה', ומשום כך הונח המקלל במשמר. כך גם משתמע גם מתחילת דברי ה' למשה

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. הוֹצֵא אֶת הַמְקַלֵּל אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה, וְסָמְכוּ כָל הַשְּׁמַעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל רִאשׁוֹ, וְרָגְמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה. וְאֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּדַבֵּר לֵאמֹר, אִישׁ אִישׁ כִּי יִקְלַל אֶלְקִינוּ, וְנָשָׂא חֲטָאוֹ. וְנִקַּב שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת, רָגוּם וְרָגְמוּ בּוֹ כָּל הָעֵדָה, כַּגֵּר כַּאֲזָרְחַ בְּנִקְבוֹ שֵׁם יוֹמָת. (יג-טז)

אולם, מייד לאחר מכן מתרחש במפתיע מעבר חד לדיני מכה איש ומכה בהמה

וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם, מוֹת יוֹמָת. וּמַכֶּה נֶפֶשׁ בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ. וְאִישׁ כִּי יַתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה כֵּן יַעֲשֶׂה לוֹ. שֹׁבֵר תַּחַת שֹׁבֵר, עֵינַי תַּחַת עֵינַי, שֵׁן תַּחַת שֵׁן, כַּאֲשֶׁר יַתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן יַתֵּן בּוֹ. וּמַכֶּה בְּהֵמָה יִשְׁלַמְנָה, וּמַכֶּה אָדָם יוֹמָת. מִשְׁפֵּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם, כַּגֵּר כַּאֲזָרְחַ יִהְיֶה, כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם. (יז-כב)

רק לאחר מכן (בפסוק כג) מסתיים הסיפור

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיּוֹצִיאוּ אֶת הַמְקַלֵּל אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה, וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אֲבָן, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה

השאלה העולה כאן ברורה מאליה - מדוע מופיעים דיני נזיקין וחבלות בעיצומו של סיפור המקלל?

ב. בן איש מצרי

הנקודה המרכזית המודגשת בפסוקים היא הנושא הלאומי, שהרי התורה מדגישה כי הסכסוך הוא דווקא בין "בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי", לבין "איש הישראלי" (שם, י)

מסתבר שהסכסוך התחיל מענייני ממון (ווייתכן שהוא הסלים לכדי אלימות פיזית בין הצדדים, ומשום כך נכרכו כאן יחד דיני נזיקין ודיני חובל בחברו אולם, לפתע אירע דבר בלתי צפוי:

בלהט הוויכוח, עלתה חמתו של בן האיש המצרי, והוא קילל את בן האיש הישראלי באלוקיו. כדי לעמוד על חומרת העניין, יש לציין כי הפעם היחידה במקרא שבה מצאנו תופעה דומה: הייתה במאבק שבין דוד לגלית

ויאמר הפלשתי אל דוד, הכלב אנכי כי אתה בא אלי במקלות, ויקלל הפלשתי את דוד (שמואל א', יז: מג). באלוקיו

מה גרם למקלל לנהוג כפי שנהג

נראה כי הקללה נגרמה דווקא בגלל מוצאו הבעייתי של המקלל, כבנו של איש מצרי. יש לשים לב לכך שהתורה כלל אינה מציינת את שמותיהם של שני הנצים, והשם היחיד המוזכר הוא דווקא שמה של אמו של המקלל - שלומית בת דברי. הווה אומר, ה'גיבורה' המרכזית של הסיפור היא האישה שילדה בן לאיש מצרי. את המחיר על מעשיה שילם בנה, שכפי הנראה חש תמיד בניכור כלשהו כלפי העם שבעטיו נענש עמו של אביו בעונשים כבדים כל כך; ברגע 'של חמה התפרץ התסכול החוצה בצורה חמורה ביותר, שהגיעה לקללת ה

ג. כגר כאזרח יהיה

נראה כי מוצאו המורכב של המקלל עמד בבסיס הספק שבגינו בשלב הראשון השאירו בני ישראל את המקלל במשמר. הרמב"ן (פס' י) דן במעמדו הלאומי של המקלל ומעלה מספר אפשרויות בנוגע לכך

ומה שאמר בתורת כהנים (פרשה יד, א) "בתוך בני ישראל" - מלמד שנתגייר" אינו שיצטרך בגירות, אלא ככל ישראל שנכנסו לברית במילה וטבילה והרצאת דמים בשעת מתן תורה... אבל נתכוונו לומר שהלך אחרי אמו ונדבק בישראל, (כריתות ט)

והצרפתיים אומרים כי טעם הגרות מפני שהיה קודם מתן תורה, והיה משפטו לילך אחר באומות - הלך אחר הזכר, וכאשר נולד זה לא מלו אותו, ' (יבמות עח) הזכר ממה שאמרו כי מצרי היה בדינו, אבל כשגדל נתגייר לדעתו ונמול

...ואין דעתי כך, כי מעת שבא אברהם בברית היו ישראל, ובגוים לא יתחשבו

עצם הדיון מוכיח, מכל מקום, שמעמדו של בן האיש המצרי היה מורכב. מסתבר, אפוא, שבשל מעמדו המורכב לא היה מובן מאליו שעליו להיענש על חטאו כמו בן ישראל רגיל אשר על כן, מדגיש הקב"ה בתשובתו למשה, שדין המיתה המוטל על מקלל חל על כל אדם כגר כאזרח בנקבו, הנמצא במחנה ישראל: "ונקב שם ה' מות יומת, רגום ירגמו בו כל העדה שם יומת" (טז), ממש כפי שכל דיני בין אדם לחברו חלים גם עליו: "משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה כי אני ה' אלהיכם (כב)

ד. בין המקלל לבין המקושש

ההקבלות בין פרשיית המקלל לבין פרשיית המקושש

קיימים קווי דמיון רבים בין פרשת המקלל לבין פרשת המקושש בבמדבר טו

ויהיו בני ישראל במדבר, וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת. ויקריבו אתו המצאים אתו מקושש עצים אל משה ואל אהרן ואל כל העדה. ויניחו אתו במשמר, כי לא פרש מה יעשה לו. ויאמר ה' אל משה, מות יומת האיש, רגום אתו באבנים כל העדה מחוץ למחנה. ויצאו אתו כל העדה אל מחוץ למחנה, וירגמו אתו באבנים, וימת כאשר צוה ה' את משה. (לב-לו)

בשני הסיפורים מתואר חטא; בשני הסיפורים בני ישראל הביאו את החוטא אל משה, ולאחר מכן החוטא הונח במשמר עד שיתברר עונשו; בשני המקרים הקב"ה אמר למשה כי דינו של

האיש הוא מיתה, ומיתתו תבצע מחוץ למחנה, על ידי רגימתו באבנים על ידי כל העדה; כמו כן, שני הסיפורים מסתיימים בתיאור מקביל של ביצוע גזר הדין על ידי בני ישראל

וַיֵּצֵאוּ אֶת הַמִּקְלָל אֶל מְחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ אֲבָן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.
(ויקרא כד:כג)

וַיֵּצֵאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מְחוּץ לַמַּחֲנֶה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.
(במדבר טו:לו)

המיוחד בפרשיית המקלל

עם זאת, ישנם כמה הבדלים בין שני הסיפורים. ההבדל המרכזי והבולט ביותר הוא שבעוד שבפרשת המקלל הובאה רשימת דינים אותם נצטווה משה לומר לעם ("וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבָר לְאָמְרָם..."), המתייחסת הן לחטא הספציפי והן למסגרת הכללית של דיני בין אדם לחברו, הרי שבפרשת המקושש אין רשימה כזו, ומשה לא הצטווה ללמד את בני ישראל דבר. נראה כי הבדל זה נובע מן האמור לעיל: החידוש המרכזי בפרשת המקלל הוא שדיני התורה - גם אלו שבין אדם למקום וגם אלו שבין אדם לחברו - נוגעים גם לגר, ועל כן היה צורך לחזור על הדינים הרלוונטיים לפרשת המקלל ולציין שהם נוהגים גם בגר. בפרשת המקלל, לעומת זאת, הספק היה כנראה בשאלה הספציפית האם קישוש עצים נחשב כמלאכה בשבת, וגזר דינו של המקושש היה התשובה הברורה לשאלה

כאן המקום לעמוד על הבדל נוסף בין שני הסיפורים. לגבי המקלל נאמר "הוֹצֵא אֶת הַמִּקְלָל וַיִּקְרָא" וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה, אֶל מְחוּץ לַמַּחֲנֶה וְסִמְכוּ כָּל הַשְּׁמַעִים אֶת יְדֵיהֶם עַל רֵאשׁוֹ בַעֲדָה שֶׁלִּגְבֵי הַמִּקְוֶשׁ נִזְכָּר רַק - "מוֹת יוֹמָת הָאִישׁ, רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה", (כד:יד) (במדבר טו:לה) "מְחוּץ לַמַּחֲנֶה

בדרך כלל, סמיכת הידיים מהווה פעולה סמלית, המעבירה את העוון מן הסומך אל הנסמך. "כך המצב בקרבנות, כגון בקרבן עולה - "וְסִמְךָ יָדוֹ עַל רֵאשׁ הָעֹלָה, וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו וְכָךְ - באופן בולט במיוחד - בתיאור עבודת הכוהן הגדול ביום הכיפורים, (ויקרא א:ד)

וְסִמְךָ אֶהְרֵן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֵאשׁ הַשְּׁעִיר הַחַי, וְהִתְנַדָּה עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֵת " וְנִשָּׂא. כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם, וְנָתַן אֹתָם עַל רֵאשׁ הַשְּׁעִיר, וְשָׁלַח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמִּדְבָּרָה (ויקרא טז:כא-כב). "הַשְּׁעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם אֶל אֶרֶץ גְּזָרָה, וְשָׁלַח אֶת הַשְּׁעִיר בְּמִדְבָּר

מסתבר שגם בפרשת המקלל היה צורך במעשה כזה; בניגוד לפרשת המקושש, שבה הציבור לא נפגע כלל מן המעשה, הרי שבפרשת המקלל בעצם שמיעת הדברים יש פגיעה, ופגיעה זו דורשת כפרה. על ידי סמיכת הידיים על המקלל, ישא המקלל עליו גם את חטאם של השומעים, ובכך יתכפר פגם שמיעת הקללה

דברים אלו עולים בקנה אחד עם דיני התורה שבעל פה בנושא מגדף, כפי שכתב הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (בי:)

כל השומע ברכת השם חייב לקרוע, ואפילו על ברכת הכינויין חייב לקרוע, והוא שישמענה מישראל, אחד השומע ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע... כל העדים והדיינים סומכים ואין בכל, את ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומר לו 'דמך בראשך שאתה גרמת לך הרוגי בית דין מי שסומכים עליו אלא מגדף בלבד, שנאמר 'וסמכו כל השומעים את ידיהם

עניינו המיוחד של משה בפרשיית המקלל

קיים הבדל נוסף, שלישי, בין פרשיית המקלל לבין פרשיית המקושש. בפרשת המקלל בני בעוד את המקושש הביאו, (ויקרא כד:יא) "ישראל פנו אל משה בלבד - "וַיֵּבִיאוּ אֹתוֹ אֶל מֹשֶׁה

ניתן להסביר כי הבאת המקלל אל משה. (במדבר טו:לג) "אל משה ואל אהרן ואל כל העדה בלבד מבטאת את התפיסה כי בנושא זה יהיה למשה עניין מיוחד. זאת, כיוון שיש זיקה בין **ויצא בן אשה ישראלי** והוא **בן איש מצרי** בתוך בני " - פתיחת הארוע כאן **ישראל וינצו במחנה בן הישראלי ואיש הישראלי**" (י), לבין הפעם הקודמת שבה נתקלנו בשני אנשים נצים:

ויהי בימים ההם, ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. ויפן כה וכה, וירא כי אין איש, וירא את המצרי ויטמנהו בחול. ויצא ביום השני, והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך. ויאמר, מי שמך לאיש שר ושפט עלינו, שמות. הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי, וירא משה אכן נודע הדבר ב'יא-ד.

בתחילת דרכו נתקל משה בשני מקרים של ריב בין אנשים, ומטבעו הוא לא היה יכול להישאר אדיש למעשי העוול - לא של האיש המצרי, ולא של האיש העברי הרשע. בריב בפרשתנו משה נתקל בבן איש מצרי, שאף הוא נוהג ברשעות במריבתו עם איש ישראלי. ייתכן אפוא, שהבאתו של בן האיש המצרי דווקא אל משה, נבעה מתוך הכרתם של בני ישראל את רגישותו של משה למעשים כגון אלו.

ה. מיקומה של הפרשה

פרשתנו מסיימת את קובץ פרקי כעת ניתן גם להשיב על שאלת מיקומו התמוה של הסיפור שעסקו בקדושתם של בני ישראל, בקדושת הכוהנים, הקדושה בספר ויקרא (פרקים יט-כג) ובקדושת הזמנים. פסוקים רבים במהלך פרקים אלו הדגישו את קדושתו של עם ישראל, דווקא בהתבדלותו משאר העמים, כגון: "והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה' ואבדל אתכם מן העמים להיות לי" (כ:כו) וכן "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם. המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים" (כב:לג-לד). אחד הביטויים הברורים של קדושת עם ישראל הוא בשמירת הדיבור וההימנעות מקללה:

והתקדשתם והייתם קדשים, כי אני ה' אלהיכם. ושמרתם את חקתי ועשיתם אתם, אני ה' מקדשכם. כי איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו, מות יומת, אביו ואמו קלל דמיו בו (ויקרא כ:ח-י).

מפסוקים אלו עולה בברור כי ביטוי ישיר של הציווי להיות קדושים הוא האיסור לקלל הורים ועונש המוות על קללתם - קל וחומר לגבי הקב"ה. קדושת בני ישראל באה לידי ביטוי בהוצאת מארץ מצרים; והנה, בפרשתנו בן איש מצרי מקלל את ה'. כלומר, על מנת להמחיש בקצרה את משמעות קדושתם הסגולית של בני ישראל, מביאה התורה את הסיפור העגום על מי שלא נכלל בקדושה זו, ועל המחיר שנגבה כתוצאה מפגימת קדושת ישראל על ידי אמו; סיפור המקלל הוא, אפוא, תיאור הטרגדיה של תופעת ההתבוללות ונשואי התערובת